

תשעה באב שחל בשבת

[א]

תשלומין או קביעות חדשה

קטן שהגדיל

בש"ת אבני נזר (או"ח סי' תכו) נשאל בתענית שבעה עשר בתמוז או תשעה באב שחלו בשבת ונדחו ליום ראשון, מה הדין בקטן שנהיה בר מצוה ביום ראשון האם חייב להתענות או לא. עי"ש שרצה לטעון שתלוי בגדר תשעה באב שנדחה, דיש להסתפק אם הוא גדר של תשלומין של הצום שחל בשבת, או דילמא שעקרו אותו משבת וקבעוהו ביום ראשון, אז אם נאמר שהוא גדר של תשלומין א"כ קטן שלא היה חייב בעיקר חיוב הצום, משום דבשבת היה עדיין קטן, אינו חייב גם בתשלומין, כמו שמצינו בקטן שהגדיל בין פסח ראשון לשני, שאם פסח שני הוי תשלומין דראשון היות ובשעת חלות החיוב היה פטור, לא התחייב בתשלומין. ועי"ש נקט כדבר פשוט שחיוב הצום ביום ראשון הוא מדין תשלומין, ולכן פטור הקטן.

אין משנין מפני המחלוקת

אבל עי"ש דשדא ביה נרגא, דלכאורה יש לאסור משום הדין דהנכנס למקום שמתענה, אף שהוא הגיע ממקום שאין מתענה ודעתו לחזור, מכל מקום מתענה עמהם, ואם כן הכי נמי אף שהוא פטור מלהתענות, מכל מקום יחייב כמו הנכנס למקום שמתענה. אבל דחה את זה משום דעיקר הטעם שמתענה עמהם הוא מפני המחלוקת, דאף שהוא אוכל בצנעא, מכל מקום ניכר אם אכל, וזה שייך רק באדם שבא לעיר אחרת, אבל בעירו לא שייך למחלוקת, כמו שמותר לחוש לעצמו לנהוג בכמה חומרות, ואין בזה משום מחלוקת.

אבילות בציונעא בתשעה באב שחל בשבת

אבל בסוף התשובה מביא שמצא בש"ת הרשב"א (ח"א סימן תקכ) שנשאל בתשעה באב שחל להיות בשבת האם מותר בתשמיש המטה, והשיב שאין נוהג בו שום אבילות, דהא אמרינן מעלה של שלחנו כסעודת שלמה בשעתו, דאבילות ישנה שאני, וכל שכן **דלגמרי עקרוהו מתשיעי ואוקמוהו אעשירי**, ומוסיף הרשב"א דמעיקרא היה ראוי לקבעו בעשירי, כדאיתא התם. משמע מדבריו שאין עשירי מצד תשלומין, דהא לגמרי עקרוהו מתשיעי.

אבל כתב האבנ"ז דלדעת הפוסקים, שאנחנו בני אשכנז נגררים אחריהם, שסוברים דנוהג דברים שבצנעא שפיר הטעם מצד תשלומין. ונחלקו בזה המחבר והרמ"א (או"ח תקנד, יט), וז"ל המחבר אם חל תשעה באב בשבת, מותר בכולן אפילו בתשמיש המטה, וכתב הרמ"א דיש אוסרים תשמיש המטה, וכן נוהגין.

חיוב חינוך לקטן

גם בש"ת מהרש"ם (חלק ג סימן שסג) נשאל על השאלה הנ"ל, וג"כ תולה השאלה בחקירה הנ"ל, ורצה לפשוט שהוא רק תשלומין של יום התשיעי, מההיא דמבואר (או"ח סי' תקנ"ט) דבעל ברית אינו מתענה ביום הנדחה, משא"כ בתשעה באב עצמו, ואם איתא שעקרוהו מתשעה באב וקבעוהו בי' באב, מאי שנא ט' באב מי' באב, אלא ע"כ שאינו אלא

תשלומין לתשעה באב, ולכן הקילו לבעל ברית. אבל לענין קטן כתב טעם אחר לחיבו, דכיון דגם קודם שנתמלא ונעשה בן י"ג שנה הרי חייב משום חינוך, א"כ לא נדחה לגמרי. אבל זה חידוש גדול שמזה שחייב בחינוך, אעפ"י שאנחנו נוהגים שאין קטנים משלימים, (ואולי אפילו אם היה הדין שקטן משלים) די לקרותו מחויב בדבר, ויהיה שייך תשלומין היכא שאינו מקיים עיקר החיוב.

עוד יש להעיר שהרי נחלקו רש"י ותוס' (ברכות מח, א) האם חיוב חינוך הוא על הבן או על האב, אז אם נאמר שהחיוב הוא על האב, לא מסתבר שיהיה הקטן עצמו מקרי מחויב בדבר. (וכן העיר בשו"ת דברי מלכאל)

מעיקרא כך תקנו

ועי' בשו"ת שבט הלוי (ח"ד סי' ע"ב אות ב') שפסק להלכה כהגאון מהרש"ם דקטן שהגדיל חייב לצום. ועי"ש עוד סברא שאפילו אם הוא רק בגדר תשלומין, תענית צבור הוא, ומעיקרא הכי קבעוהו, לכל מי שחייב במצות. הוא מציין כמקור לדבריו שו"ת דברי מלכאל (חלק ה סימן קל) עי"ה שם, ועי"ש שמוסיף דבאמת יש סוברים שעיקר התענית הוא בעשירי, (וזה כדברי הרשב"א הנ"ל לגבי תשמיש המטה בתשעה באב שחל בשבת, שעקרוהו לגמרי מתשיעי, משום דמעיקרא היה ראוי לקבעו בעשירי) ויהיה נ"מ לענין קטן שהגדיל בי"ח תמוז היכא שחל י"ז בתמוז בשבת, דאז לא שייך סברא זו, אבל עדיין שייך סברא הראשונה.

עוד כתב סברא חזקה והוא העיקר, כי תשלומין שייך כשאפשר שיעשו את עיקר ולא יצטרכו להשלים, אבל כשחל בש"ק הרי זה היה ידוע בעת שגזרו להתענות שיזדמן שיחול בש"ק, ותקנו אז שיתענו למחר, וא"כ חזא גזירה היא, ולא הוי בתורת תשלומין. ולא דמי לפסח, דשם אפשר שיהיו כל ישראל טהורים ולא יצטרכו לעשות פסח שני.

בעל ברית בתשעה באב

בשו"ע (או"ח תקנט סעיף ט) כתוב שתשעה באב שחל להיות בשבת ונדחה ליום ראשון, בעל ברית מתפלל מנחה בעוד היום גדול, ורוחץ, ואינו משלים תעניתו לפי שיום טוב שלו הוא. המקור של השו"ע הוא בטור שהביא מעשה שחל ט"ב בשבת ונדחה עד למחרתו, והיה רבינו יעבץ בעל ברית, והתפלל מנחה בעוד היום גדול ורוחץ ולא השלים תעניתו לפי שיו"ט שלו היה. והביא ראיה מהא דתניא (עירובין מא, א) א"ר אליעזר בר צדוק אני הייתי מבני סנאה בן בנימין, וחל ט"ב בשבת ודחניהו עד לאחר שבת, והתענינו בו ולא השלמנוהו מפני שיו"ט שלנו היה.

ועי' בשו"ת שאילת יעבץ (חלק ב סימן כג) שחולק וכתב דלא דמי יו"ט דקרובן עצים שהוא שנוי במשנה ונסמך על הכתוב מפורש, ליום המילה שאינו מפורש בשום מקום, לא בתורה שבכתב ולא בתורה שבע"פ, שיהא נקרא יו"ט. רק באגדא מצינו דרך רמז בעלמא סמך לסעודה שעשה אברהם אבינו ע"ה, ביום ה-ג-מ-ל - ה"ג מל, ועדיין יו"ט מנין שידחה ט"ב מפניו, ואפילו כשנדחה. ועי"ש שמוסיף הרי אר"י אלמלי הייתי שם קבעתיו בעשירי, שהוא עיקר יום המר. גם המ"א (ס"ק יא) חולק עליו וכתב שהמנהג עכשיו להשלים אפילו בא' מד' צומות שנדחו, וכ"כ הרדב"ז (ח"ב סי' ל"ה), והיכא שמלו אחר חצות אסור להקל אפילו בד' צומות אם לא נדחו. משמע שבשאר צומות שנדחו, גם הוא מתיר היכא שמלו אותו אחרי חצות. מוסיף המ"א שעכשיו שנתפשט המנהג שרוב הסעודות עושין בלילה, א"כ ביום התענית ג"כ אין להקל. ובשו"ת שאילת יעבץ (שם) הוסיף על דבריו דמאן

דעבר עלה שרי למקרייה עבריינא, ופורץ גדר ישכנו נח"ש חיויא דרבנן, ובפרט עכשיו יש לנו לגדור גדר כפול על בית ישראל, אחר ש"באו בו פריצי שבתי צבי וחללוהו", עשו ט"ב יום אידם, ויש לנו לחוש מרואים שילמדו מהם להקל ראש בתענית צבור, ויחשבו כיון שנדחה נדחה ואשתרי לגמרי. וכבר נתפשט המנהג שלא להשגיח בהך דרבינו יעבץ לגמרי, לגרמיה הוא דעבד ואין עוד בזמננו מי שמקל ראש בכך, ואפי' בד' צומות שנדחו, בטלו רבותינו דין זה. אבל מסקנת המ"ב (ס"ק לו) שבעלי הברית, דהיינו אבי הבן ואמו והמוהל והסנדק, (אבל לא המכניס והמוציא וכ"ש שארי קרואים), מותרים לאכול הט"ב שנדחה. אבל כתב שאף שמותרים לאכול, לא יעשו ביום סעודה גדולה כמו שעושין בשאר הימים, אלו לא היה בט"ב.

פדיון הבן

עוד כב המ"ב (ס"ק לח) שי"א שה"ה אם חל פדיון הבן בט"ב שנדחה נקרא ג"כ אצלו יום טוב, והאב והכהן אין צריכים להשלים התענית, ומ"מ אינו מותר לעשות הסעודה שאין מצות הסעודה דוחה התענית, כנ"ל לענין בעל ברית. ודוקא כשחל פדיון הבן בזמנו, שחל יום ל"א שלו בו ביום, אבל שלא בזמנו ואפילו היה יום ל"א בשבת דאעפ"כ הוא שלא בזמנו, צריכין להשלים. דרך אגב מכאן רואים שיש מושג של "פדיון הבן בזמנו", שהייתי חושב שמצות פדיון הבן הוא לפדות מיום ל"א ואילך, כדכתיב ופדוין מבן חודש תפדה, אבל לפדות ביום ל"א ולא ביום ל"ב אינו אלא משום זריזים מקדימים למצוות. ועי' בוס' למסכת מו"ק (ח, ב) שמסופק האם מותר לעשות סעודת פדיון הבן בחול המועד, וכתב שאין לומר הא זמנה קבוע, תינח בזמנה שלא בזמנה היאך יהא מותר, ואכמ"ל.

מעוברת ומינקת וחולה קצת

הביאור הלכה (סימן תקנט סעיף ט ד"ה ואינו משלים) כתב שבחידושי הגרע"א הביא בשם שו"ת שבו"י (ח"ג סי' לז), שחולי קצת ומעוברת שיש מיחוש קצת, מותרים לאכול, ועי"ש שמקורו מהא דבעל ברית אינו משלים תעניתו, ואם משום כבוד המילה הקילו, כ"ש במקום חשש חולי. ומשמע שם שא"צ להשלים, אבל ימתין עד חצות. וראיתי מקשים מהא דאמרינן (או"ח תק"נ סעיף א) שמעוברות ומניקות החלושות א"צ להתענות כלל, [והרי תשעה באב שנדחה יותר קל מתענית רגיל, דבתענית רגיל בעל ברית חייב לצום]. אבל נראה שאינו קשה כלל דיעו"ש (סי' תק"נ) שהמחבר כתב שמעוברות ומניקות שמצטערות הרבה, אין להתענות. וכתב הרמ"א שאפילו אינן מצטערות, אינן מחויבות להתענות אלא שנהגו להחמיר. ועל זה כתב המ"ב (ס"ק ה) שאם הם חלושות נראה דאין להם להחמיר. א"כ אינו קשה כלל, שהשבו"י מיירי בשיש להם רק "מיחוש קצת", א"כ בתענית רגיל לא היה להם היתר, רק בתשעה באב שחל בשבת. וראיתי שהגרי"מ רובין שליט"א (רב ומו"ץ בהר נוף) כתב שהגרשז"א זצ"ל ויבלחט"א הגר"נ קרליץ שליט"א נהגו להורות שמעוברת ומינקת אין חייבין לצום בתשעה באב שנדחה ליום ראשון. ובשם הגריש"א זצ"ל כתב שעכ"פ אם היא מרגישה חולשה לא צריכה לצום כלל.

שבוע שחל בו תשעה באב

נחלקו שני דעות בהמחבר (שו"ע או"ח תקנא, ד) האם בתשעה באב שחל בשבת יש דין של

שבוע שחל בו תשעה באב, וז"ל לאחר התענית מותר לספר ולכבס מיד, ואם חל תשעה באב ביום ראשון או בשבת ונדחה לאחר השבת, מותר בשתי השבתות, בין שקודם התענית בין שאחריו, ויש מי שאומר שנהגו לאסור כל שבוע שלפניו, חוץ מיום ה' ויום ו'. ושמעתי שיעור של הגר"א ווייס שליט"א, שרצה לומר שתלוי ג"כ חקירה הנ"ל, דאם נאמר שהיו תשלומין, א"כ מקרי שבוע שחל בו ט"ב, אבל אם עקרוהו לגמרי, אז אין כאן שבוע שחל בו ט"ב.

[ב]

הבדלה לחולה שיב"ס

נחלקו הגריש"א זצ"ל ויבלחט"א הגר"ח קניבסקי שליט"א (קובץ תשובות ח"א סי' נז) האם חולה שיש בו סכנה חייב להבדיל בתשעה באב שחל ביום ראשון.

אכילת בשר ויין בתשעה באב

הגר"ח"ק שליט"א שאל את חמיו האם חולה שיש בו סכנה חייב להבדיל בתשעה באב לפני שיאכל, והביא דברי הגמ' (תענית ל, ב) כל האוכל בשר ושותה יין בתשעה באב עליו הכתוב אומר (יחזקאל ל"ב) וְהָיָה עֲוֹנוֹתָם עָלַי עֲצֻמָּתָם, א"כ א"א לו להבדיל לו היין. ועי"ש שכתב שאע"פ שרש"י (שם) כתב "כלומר" בסעודה המפסיק בה, משמע שכל האיסור של אכילת בשר ויין אינו אלא בסעודה המפסקת, אבל כתב הגר"ח"ק שליט"א שכ"ש בתשעה באב עצמו.

אבל הגריש"א זצ"ל השיב לו על פי דברי הגרי"ז (בח"י מרן רי"ז הלוי על הרמב"ם הלכות תענית) שהאיסור לאכול בשר ולשתות הוא דווקא בסעודת המפסקת, משום דאז נחשב "כמתו מוטל בפניו", ואינו מדין אבלות, שהרי אבל מותר לאכול בשר ולשתות יין. וכתב הגריש"א זצ"ל שאע"פ שלא גרע משבועה שחל בו תשעה באב, שאין אוכלין בשר ושותין יין, אבל לצורך מצות הבדלה התירו לשתות יין.

אבל כתב הגריש"א זצ"ל שבאו"ז (הל' תשעה באב אות קטו) כתוב שגם ביום תשעה באב נחשב כמתו מוטל לפניו, אבל כתב שביין מגתו (מיץ ענבים) יש להקל. חפשתי בדברי האו"ז ולא מצאתי, אבל כן מצאתי כדבריו בשו"ת הריטב"א (סימן סג) הובא בב"י (סי' תקנו) כדלהלן.

אמירת נחם בתשעה באב

יש כמה וכמה שיטות בראשונים מי אומרים נחם בט"ב הטור (או"ח סי' תקנז) כתב שבט"ב צריך להזכיר מעין המאורע, מאי היא נחם ה' אלהינו את אבילי ציון, ואומר אותה בבונה ירושלים לפי שהיא מענינה. ומביא בשם הרא"ש שכל ימיו תמה למה אין אומרים אותו אלא בתפלת המנחה, כיון דקאמרינן יחיד בט"ב צריך להזכיר מעין המאורע, מסתמא בכל תפלותיו קאמר, כמו ערבית שחרית ומנחה דר"ח חנוכה ופורים. שוב הביא שה"ר יהודה אלברצלוני באמ כתב שמזכירין מעין המאורע ערבית ושחרית ומנחה, ובשומע תפלה מזכירין ענינו כשאר תענית צבור, ויש מקומו שנוהגין לומר ערבית שחרית רחם, ובמנחה נחם, והא מלתא תליא במנהגא, אף על גב דליכא שינוי בין נחם לרחם, דאנן כל יומא דט"ב מצלינן על נחמה ובעינן רחמים על הא מלתא. וכתב הב"י שהרב דוד אבודרהם (עמ' רנז) כתב שהוא מחלוקת בין רב עמרם (סדר רב עמרם ח"ב סי' צח) ורבינו סעדיה (עי' סדור

רס"ג עמ' שי"ח הערה 16), ושפשט המנהג כדברי רבינו סעדיה שאינו אומר אותו אלא במנחה, וכתב הב"י שנראה לי שטעם רבינו סעדיה משום דלעת ערב הציתו בו אש (תענית כט, א) הלכך באותה שעה מזכירין שפלות ירושלים ואביליה ומתפללין על תנחומיה. ומביא כסמך לדבריו מש"כ הריטב"א בתשובה (הנ"ל) וז"ל לענין נחם בתשעה באב דעתי דכיון דמשום המאורע אמרין ליה על פי הירושלמי, אומרו בכל תפלותיו ערבית שחרית ומנחה, ככל מעין המאורע שבכל מקום, **אלא שבערבית ושחרית שהוא כמי שמתו מוטל לפניו ואינו בנחמה אומרים רחם**, ולמנחה אומרים נחם, שדומה למי שנקבר מתו. הרי לן שס"ל להריטב"א שגם בשחרי נחשב כמו מוטל לפניו.

איסור שתיית יין למי שמתו מוטל לפניו

בעיקר חידוש של מרן הגרי"ז (שהאיסור לאכול בשר ולשתות יין בסעודת המפסקת היא משום דהוי כמתו וטל לפניו) יש להעיר מדברי תלמידי רבינו יונה על הרי"ף (ברכות י, ב בדפי הרי"ף) שכתב שהטעם שאסרו להאכל באכילת בשר ושיית יין קודם קבורה, מפני שאם יבא לאכול בשר ולשתות יין ימשך אחר תענוגיו ויתעצל בקבורת המת, ומפני זה הטעם נמי לא אסרו לו נעילת הסנדל, שאם ילך יחף לא יוכל ללכת לכאן ולכאן ולהשתדל בקבורתו. ואם זה הטעם, אז לא שייך לגבי תשעה באב.

אכילת בשר ושתית יין מוצאי ט"ב שנדחה

עוד יש להעיר על דברי הגרי"ז ממה שכתב הרמ"א (או"ח סי' תקנח) שאם חל תשעה באב בשבת ונדחה ליום א', מותר לאכול בשר ויין יום ב', **אבל בלילה אסור מפני אבילות של יום**. משמע שיש איסור אכילת בשר בתשעה באב מטעם אבילות, דאלת"ה למה אסור מוצאי תשעה באב שנדחה, מחמת אבילות של היום. אבל עי' בשו"ת מהרי"ל (סימן קכה), שהוא המקור לדברי הרמ"א, שכתב שיש למנוע מלאכול בשר ולשתות יין ליל מוצאי י' באב, למי שנוהג שלא לאכול במוצאי תשעה באב, דאין זה משום חומרא דריב"ז דבו נשרף רובו של היכל, אלא משום חומרא דתענית ואבילות של יום, **ושייך לבין המצרים**. משמע שאין הטעם משום אבילות של תשעה באב, אלא משום דין שבוע שחל בו תשעה באב שנוהגים לא לאכול בשר ולשתות יין, א"כ אין להוכיח דלא כהגרי"ז.

[דרך אגב בברכי יוסף (או"ח סי' תקנח, ב) מביא שהר"ש ויטאל כתב בספר הכוונות (דף פט ע"ג) דהרב אביו מהרח"ו זצ"ל היה אוכל (בשר ויין) בליל שני אם תשעה באב דחוי. והביא שגם הפר"ח בליקוטים כתב דאין טעם לאסור בלילה שאחר התענית.]

אבל עי' בספר הלכות חג בחג שמביא שבשו"ת תשב"ץ (חלק ב סימן רעא) כתב להדיא שגם בתשעה באב יש איסור לאכול בשר ולשתות יין, וז"ל אי נמי משום **דבתשעה באב איכא מילתא אחריתי דליכא בשאר צומות אפילו איכא שמד, והוא משום חיוב אבילות כגון לא יאכל בשר ולא ישתה יין**, ושאר מצוות דנהגו באבל, דמשמע שהדינן ההם מיוחדין לתשעה באב בלבד משום אבילות החרבן.

חמר מדינא או מיץ ענבים

הזכרנו שהגר"ח ק שליט"א נקט שאסור לשתות יין בתשעה באב, ולכן טען שא"א להבדיל

בתשעה באב ביום ראשון, וכתב אלא מאי שיבדיל על חמר מדינא, אבל כידוע פסק החזו"א שאין חמר מדינא היום, (ואולי מיץ תפוזים נחשב כחמר מדינא, אבל לא רצה להקל למעשה). והגריש"א זצ"ל כתב שם שאפשר ביין מגתו שדינו כיון ואין איסור בתשעה באב.

ויש לדון לפי"ז דאולי עדיף לחולה האוכל בתשעה באב, הנדחה ליום ראשון, להבדיל על מיץ ענבים במקום מיץ תפוזים וכדומה, כדי לא ליכנס לספיקות האם באמת מיץ תפוזים נחשב לחמר מדינא היום.

הבדלה בשבת חזון

זה שהגריש"א זצ"ל מתיר לשתות מיץ ענבים בתשעה באב לחולה שאוכל בתשעה באב, יתכן בזה נ"מ גם לענין בריא, לגבי הבדלה בשבת חזון, שהמחבר (או"ח תקנא, י) כתב שמותר לשתות יין הבדלה וברכת המזון, וכתב הרמ"א שנוהגין להחמיר שלא לשתות יין בברכת המזון ולא בהבדלה, אלא נותנים לתינוק, ובמקום דליכא תינוק, מותר בעצמו לשתות הבדלה. וראיתי כתוב שהחזו"א שהקפיד לשתות בעצמו. ועי' בספר הלכות חג בחג (פ"ד הע' 74) שאפשר שאם מבדיל על מיץ ענבים לכו"ע אינו צריך ליתן לקטן, דאולי לא החמיר מהרי"ל אלא על יין גמור ולא על יין מגתו, שיש בו תרתי למעליותא שאינו משמח, ולכן מותר מעיקר הדין לשתותו בתשעת הימים, ועוד שהוא יין של מצוה. עוד כתב שלכו"ע אין צריך להבדיל על חמר מדינא, הואיל ומעיקר הדין מותר לשתות יין של הבדלה.

היתר אכילה לחולה בתשעה באב

עוד כתב הגר"ח ק"ק שליט"א שחולה שמותר לו לאכול בתשעה באב, אינו מותר לו לאכול אלא מה שצריך, א"כ מי התיר לו לשתות יין של הבדלה. ומציין כיסוד לזה מה דאיתא בביאור הלכה (סימן תריח ד"ה ואם אמדוהו) בשם שו"ת בנין ציון (סי' כ"ד) לענין חולה שיש בו סכנה שמותר לו לאכול ביו"כ, דאף אם הותר לו לאכול פעם אחת יותר משיעור, מ"מ על אכילה השניה אם היה די לו בפחות משיעור והוא יאכל כשיעור חייב כרת, לכן צריך לשער בכל אכילה ואכילה אם די לו בפחות. וכתב הגר"ח ק"ק שליט"א שלכאורה ה"ה בתשעה באב, דכעין דאורייתא תקנו. ואע"פ דיש מקום לחלק בין תשעה באב ליו"כ, אבל כדברי הגר"ח ק"ק שליט"א כתב ג"כ החת"ס (שו"ת חת"ס או"ח סי' קנז) עי"ש שדן האם חולה שאוכל בתשעה באב יכול לעלות לתורה, וכתב שעדיין מקרי שהוא צם, וז"ל וכי החולה אינו מחוייב בדבר התענית ואינו מתענה בו, והלא לא הותר לו אלא כדי צרכו וחיותו, ואם די לו בשתיה לא יאכל, ואם די לו באכילה פעם אחת לא יאכל ב' פעמים. ממשיך הגר"ח ק"ק שליט"א וכותב שאינו דומה למה שכתב המשנה ברורה (סימן תקנט ס"ק לז) לענין תשעה באב שחל להיות בשבת ונדחה ליום ראשון, שכתוב בשו"ע (שם סעיף ט) שבעל ברית אינו משלים תעניתו, לפי שיום טוב שלו הוא, וכתב המ"ב שצריך להבדיל על הכוס קודם שיאכל, דשאני התם דיו"ט שלו הוא ומותר לו לאכול הכל כרצונו, משא"כ בחולה.

ולפי"ז היכא שתשעה באב חל בשבת ונדחה, שכבר הבאנו לעיל שאפילו חולה שיש לו מיחוש קצת אין צריך להשלים הצום, ומשמע ג"כ שאין צריך להקפיד ולאכול בצמצום, דבכה"ג לא גזרו צום כלל, א"כ לכאורה אפילו לפי הגר"ח ק"ק שליט"א יהיה מותר לו לשתות היין של הבדלה.

קטן בהדלה

עוד טוען הגר"ק שליט"א שלא מצינו קטן האוכל בתשעה באב שחל ביום ראשון שמבדיל, אלא ע"כ שאין חיוב הבדלה. ואין לומר דאין כאן מצות חינוך משום דכשיגדל הרי לא יאכל, ולא יבדיל. שהרי בחגיגה (ו, א) מבואר שמצות חינוך תלוי במצב שהוא עכשיו, ולא איך שיהיה כשיגדל, שכתוב שקטן חיגר פטור מעלייה אע"פ דכשיגדל יבריא. ויש להעיר על הה"א שיפטור מחינוך משום דכשיגדל לא יבדיל, אבל גם כשיגדל אם יאכל יבדיל, אז למה אין חינוך לזה.

לענין הלכה עי' בספר הל' חג בחג (פ"ח אות יג) שקטן אינו מבדיל. ועי"ש (הע' 21) שהמקור הוא בספר ארחות רבינו בשם בעל הקה"י, ושכן שמע מהגר"ש זצ"ל. ועי"ש עוד שהוכיח מהראשונים (הובאו לקמן בסמוך) שדנו אם יש להבדיל בתשעה באב ויתן לקטן לשתות, וכתבו דיש חשש דאתי למיסרך, ואם איתא, הרי הקטן עצמו חייב להבדיל, אז למה לא לתת לו לשתות, אלא ע"כ שאין חיוב חינוך על הבדלה בתשעה באב.

חיוב הבדלה בתשעה באב

הראשונים דנו האם יש חיוב הבדלה בתשעה באב שחל ביום הראשון, הרמב"ן (תורת האדם שער האבל - ענין אבלות ישנה) הביא ספיקו של הבה"ג, שהיות וקיימא לן מתפלל אדם של מוצאי שבת בשבת ואומר הבדלה על הכוס, א"כ היכא שחל תשעה באב באחד בשבת וצריך להפסיק מלשתות מבעוד יום, יש להסתפק אם יבדיל מבעוד יום, או דילמא כיון דאילו מבדיל קבליה לתשעה באב עליה, כדרב דאמר בדילנא, ואיחייב ליה בעינוי דשוייה חול, דאמר בין קדש לחול, ונאסר ליה בשתייה, דהא אמרינן גבי יום הכפורים (עירובין מ, ב) ליקדיש על הכוס ולימא זמן ולשתייה כיון דקבליה איתסר ליה עילויה, הילכך צריך לחכות עד אחרי ט"ב ומבדיל.

גדר מצות הבדלה

מה שכתב שאם יבדיל כבר חל תשעה באב, משום דשוייה חול, לכאורה תמוה וכי מותר לו לעשות מלאכה. וכדרך אגב רואים שהבה"ג חולק על הרמב"ם (פרק ל' מהלכות שבת) הסובר שגדר מצות הבדלה הוא הזכרת ענין שבת ביציאתו, דלדבריו אין שום צד שע"י הבדלה, שאומר המבדיל בין קודש לחול, עושהו חול.

וראיתי בספר הליכות שלמה (פרק טו דבר הלכה יח) שהמטה יהודה הק' על הבה"ג למה אינו נותן יין ההבדלה למי שאינו מבדיל, דלא גרע מנתינתו לקטן, אם לא היה חשש של אתי למיסרך. ועי"ש שתי' הגרשז"א זצ"ל שצריך להיות "שתייה של הבדלה", ומי שאינו מבדיל עכשיו ואצלו זה עדיין שבת, לא מקרי שתייה של הבדלה. והעירו שם ממ"ש בספר שמירת שבת כהלכתה (פרק מז' הע' לא) שהגרשז"א הסתפק במי שהבדיל מבעוד יום ונזכר שלא קידש, שאולי יכול עדיין לקדש, ואין זה תרתי דסתרי שתרוויהו מחד קרא נפקי, דכתיב זכור את יום השבת לקדשו, והעירו א"כ הדרא קושיית המטה יהודה לדוכתיה, למה א"א לתת כוס ההבדלה למי שאינו מבדיל, הרי אע"פ שאצלו הוא עדיין שבת הואיל ואינו מבדיל, אבל עכ"פ שייך הוא להבדלה גם עכשיו. ונראה שתלוי בגדר מצות הבדלה, שלפי הבה"ג הוא גדר של "הבדלה", שע"י ההבדלה "משווייהו" לחול, א"כ מי שאצלו עדיין שבת אינו יכול לשתות יין ההבדלה, אבל לפי הרמב"ם שהגדר הוא הזכרת שבת ביציאתו, א"כ אע"פ שהוא אינו מבדיל נחשב ל"שתייה הבדלה". וי"ל שבשש"כ הוא הולך לפי הרמב"ם ולכן שייך לקדש אע"פ שכבר הבדיל, שמצוה אחת היא הזכרת שבת, וכאן הרי הולכים

בשיטת הבה"ג, ולדבריו ענין הבדלה הוא לעשותו חול א"כ מי שאצלו עדיין שבת א"א לו לשתות ודו"ק.

תשלומין להבדלה

והק' הבה"ג מהא דאמרינן (פסחים קז, א) שמי שלא הבדיל במוצ"ש, מבדיל והולך כל היום כולו, (של יום ראשון) כל היום אין טפי לא, א"כ איך יבדיל מוצאי תשעה באב, תי' הבה"ג דהני מילי היכא שהיה מותר לו לאכול, אבל הכא שהיה אסור לו לאכול ביום ראשון, שפיר יכול להבדיל ליל יום שני.

הבדלה עד יום רביעי

הרמב"ן חולק עליו דכיון שאינו מבדיל אלא מוצאי שבת ויומו, וכי משום שהיה אסור לו לאכול, יכול להבדיל אח"כ. ואדרבה איפכא מסתברא שאפילו למ"ד מבדיל והולך כל השבת כולה, הני מילי היכא דבמוצאי שבת היה ראוי להבדיל, אבל היכא דבמוצאי שבת לא היה ראוי להבדיל, תו לא מבדיל עד רביעי בשבת, דכולהו תשלומין דראשון נינהו, וכיון דבזמניה לא היה ראוי להבדלה אינו יכול להבדיל שלא בזמנו. עוד כתב שמ"ד מבדיל והולך כל היום כולו, היינו טעמא משום דכולי יומא כלילה של מוצאי שבת הוא, א"כ מסתברא שאפילו היכא שהיה אסור לו לאכול ביום ראשון, א"א לו להבדיל אח"כ, **דליכא הבדלה אלא במוצאי שבת שהוא לילה ויום.**

אתי למיסרך

עוד הביא הרמב"ן שיש אומרים שמבדיל על הכוס ומטעים ליה לינוקא, ואף על גב דגבי זמן של יום הכפורים אמרינן לית הלכתא כרב אחא בר יעקב, (הסובר שמברך זמן על הכוס ונותן לתינוק לשתות) משום דאתי למיסרך, התם משום שיום הכפורים יש עליו איסור כרת, ועוד שנוגע בכל שנה ושנה, אבל תשעה באב איסורא דרבנן הוא, ולא דחינן סדר הבדלות, דלית להו תקנתא בלא כוס, משום גזרה, דבדרבנן לא גזרינן, ועוד דכיון דלא אתי בכל שתא לא אתי למסרך. הרמב"ן חולק משום דאמרינן (שבת קלט, א) לענין מזרע כשותא בכרמא, וליתן ליה לתינוק ישראל, ומשני אתי למסרך, אף על גב דלאו איסור כרת הוא ולא שכיח טפי.

לא תקנו הבדלה

הרמב"ן עצמו טוען שתשעה באב שחל במוצאי שבת לא תקנו הבדלה על הכוס כלל, נימוקו עמו, שהרי אמרו בתחלה קבעוה בתפלה, העשירו קבעוה על הכוס, **ובתשעה באב שחל להיות במוצאי שבת כל ישראל עניים מרודים הם**, (משום שאסור להם לשתו יין), ובכי האי שעתא לא תקינו הבדלה על הכוס כלל. ולא אמרינן המבדיל בתפלה צריך שיבדיל על הכוס אלא בשעה שיש כוס, אבל בשעה שאין כוס בעולם אין צריך להבדיל.

על פי דברי הרמב"ן אלו טען הגריש"א זצ"ל נגד הגר"ח ק שליט"א, שהביא דעות שאין חיוב הבדלה כלל לחולה בתשעה באב, וכתב הגריש"א זצ"ל שהברכי יוסף הביא בשם הכנה"ג שחייבים להבדיל, ולא הזכיר שום חולק. ועוד שלפי הרמב"ן יש יותר סברא לחייב חולה שאוכל בט"ב להבדיל, מלחייב להבדיל במוצאי תשעה באב, שהסברא הראשונה שלו היה על פי הרי"ף שאין מבדילין אלא ביום ראשון שהוא בכלל מוצאי שבת, אז בחולה שאוכל ביום ראשון נפל סברת הרמב"ן שאין להבדיל במוצאי תשעה באב.